

Бектемирова А.К.

С.НААМАТОВ - АЛГАЧКЫ АГАРТУУЧУ

Бектемирова А.К.

С. НААМАТОВ – ПЕРВЫЙ ПРОСЕТИТЕЛЬ

1930-жылдар жалпы союздук республикалардагыдай эле кыргыз тарыхында эң кандуу жылдардан болуп калды. Миңдеген адамдар ак жеринен караланып, массалык репрессиялардын курмандыктарына айланышкан. Алардын арасында кыргыз элинин уулдары А.Сыдыков, Ж.Абдрахманов, Б.Исакеев, А.Орозбаков, Т.Айтматов сыяктуу көрүнүктүү партиялык, саясий ишмерлер, Е.Поливанов, И.Арабаев, К.Тыныстанов, С.Нааматовдай алгачкы агартуучулар репрессияланышкан. Бул адамдар ошол кездеги кыргыз интеллигенциясынын көрүнүктүү өкүлдөрүнөн болушкан. Алардын эмгектеринин жок кылынышы, өздөрүнүн камакка алынышы, өлүм жазасына буюрулушу жаңы түптөлүп келе жаткан кыргыз мамлекети үчүн орду толгус чоң жоготуу болгон.

Ар бир доор башкалардан кандайдыр бир касиети, эмгеги менен айырмаланган өзүнүн өзгөчө, тарыхта кала турган инеанын жаратат. Бир өкүнүчтүүсү «колдо бар алтындын баркы жок» дегендей ал инсандар өз учурунда бааланбай, ал түгүл куугунтукталып, айыпталып, атылып же көзү өтүп кетет да, качан гана бир канча убакыт өткөн соң бааланып-баркталып, айыпталганы акталып чыга келет. «Эч ким, эч нерсе унутулбайт» дегендей алардын ак эмгеги, актыгы эртеби-кечпи сөзсүз түрдө далилденет. Тилекке каршы, советтик мезгилде Кыргызстандын тарыхындагы чыгаан инсандардын ролу жана ээлеген орду кыргыз тарыхнаамесинде, талапка ылайык деңгээлде изилденбей тарыхтын бүктөмүндө калып, экинчи планга сүрүлүп, атүгүл реакциячыл күчтөр катары тескери мүнөздөлүп келген. Эгемендүүлүк доорунда гана кыргыз элин эл кылып сактап, анын кызыкчылыктарын коргоп, элди алдыга үндөп келген көптөгөн тарыхый инсандар тарыхтагы татыктуу орундарын таап, айрымдары жөнүндө эң кызыктуу китептер жазылып, эстеликтер орнотулууда. Бирок, алдыда жасалуучу иштер дагы да көп. Бул инсандардын өздөрүнүн өмүрү, жасаган эмгектеринин көпчүлүгү дагы да толук изилденип, тарыхта өзүнүн татыктуу ордун ала элек.

Адетте чыгаан инсандар тууралуу айтылганда алар мезгилинен эрте жаралган деген аныктама тарыхый адабиятта (көбүнчө персоналийлерде) байма-бай кездешет. Балким туурадыр, бирок мезгили үчүн жаралган, доордун талабы менен жаралган, өзүнөн кийинки замандын келбетин түзүп, нугун аныктаган, акылы, руху, билими жана адамдык сапаты менен көч башаты болгон, эли-журту үчүн ак жолтой инсандардын катарына С.Нааматов да кирет. Жазыксыз жерден жалган жалаа менен айыпталып репрессиянын курмандыгына айланган С.Нааматовдун башка инсандардай эле кыргыз тарыхында өзүнүн көрүнүктүү орду бар.

Сталиндик репрессиялардын курмандыктарынын саны дагы да тактала элек, так статистиканы табууга мүмкүн эмес. Мамлекеттик архивдерде алардын саны жөнүндө так маалыматтар жок, бирок

кыйыр түрдө алардын санын болжол менен эсепке алышкай. СССР боюнча бир гана 1937-1938-жылдардын аралыгында массалык репрессиялардын курмандыктарынын саны 5 миллиондон - 7 миллионго чейин жеткен. Алардын 1 миллиону өлүм жазасына тартылган. 1 миллион адам партиянын мүчөлөрү болгон. Курман болгондордун 80% га жакыны Октябрь революциясына чейин партиянын курамында болушуп, партиялык-мамлекеттик жана чарбалык кызматтарда иштешкен. Ал эми жалпысынан алганда 20-жылдардын аягынан баштап 1953-жылга чейин репрессиялар курмандыктары болжол менен 40 миллион адамга жеткен. Ошол кезде Советтер Союзунун жалпы граждандарынын ар бир бешинчи адамы репрессияга кабылган¹.

А.И.Микояндын мемуарларында 1935-жылдан 1941-жылдын 22-июнуна чейин 20 мишгаон адам репрессияланып, алардын жети миллионуна атуу жазасы берилген².

Ал эми кээ бир маалыматтар боюнча Кыргызстанда репрессиялангандардын саны 40 миң адамга жеткен деп көрсөтүлөт. Бүгүнкү күндө алардын 13 миңи гана акталанган. Ошол кездеги калкынын саны 2 миллиондун тегерегинде болгон Кыргызстан үчүн мындай көрсөткүч чоң трагедия³.

Кыргызстанда репрессиялардын күч алган учуру 1937-жылдын ортосунан баштап 1938-жылдын жай айларынын ортосуна туура келет. Так ушул учурларда Кыргызстандын маданиятына, илим-билимине биринчи чыйыр салган, алгачкы илимпоздор жана коомдук ишмерлер кандуу репрессиянын тузагына илинишкен. Биз сөз кылган алгачкы кыргыз агартуучуларынын бири С.Нааматов дагы анын курмандыгы болуп калган.

Эл агартуу комиссары О.Алиевдин §6, 1937-ж. 10-августтагы буйругу менен Сюнааматов К.Тыныстановдун куйругу катары күвөөлөнүп, жумуштан чыгарылган. К.Тыныстанов жөнүндө бир топ жеткиликтүү изилдөөлөр жүргүзүлүп, анын ишмердүүлүгү жөнүндө көптөгөн маалыматтар жазылган. Ал эми С.Нааматовдун эмгектери толук изилдене элек. Бул эки инсандын ортосунда кандай байланыштар болгону, эмне үчүн С.Нааматов К.Тыныстановдун куйругу деп айыпталгандыга жөнүндө маалыматтар аз.

Эгер С.Нааматовдун өмүрү жана ишмердүүлүгү жөнүндө материалдарга кайрылсак, анда ал 1928-жылы Жети-Суу казак-кыргыз эл агартуу институтун методолог-педагог адистиги боюнча бүтүрүп келип, педагогикалык техникумда мугалим жана Эл Агартуу комиссариатынын бир бөлүмү

¹ Аргументы и факты. - 1989. №5. - С. 5-6.

² Микоян А. «Аскетизм» вождя. Размышления о некоторых сюжетах из жизни Сталина. - Огонек, 1989. № 15.-С. 30.

³ Макаров Е. Помнить о прошлом ради будущего. - «Вечерний Фрунзе», 1988. - 17-декабрь..

болгон - Кыргызмамбаста редактор болуп иштегендиги эскерилет. Ошол учурда К.Тыныстанов Агартуу Эл комиссары болуп иштеп турган жана кыргыз тилинин грамматикасынын үстүнөн изилдөө иштерин жүргүзүп жаткан. К.Тыныстановдун Ж.Абдрахмановдун ысымына жазган каттарында «Кыргыз тилинин грамматикасын» түзүү иштерин аяктоо үчүн эки айлык отпуссага чыккандыгы жана анын биринчи белүгүн аяктап, басууга Кыргызмамбаска жибергендиги жөнүндө айтылат⁴. Бул жерден эмне жыйынтык чыгарууга болот, албетте Кыргызмамбастын редактору катары ошол кездеги Агартуу Эл комиссары болуп иштеп турган адам менен түздөн-түз байланышы болгон деп эсептөөгө болот. Басмадан чыккан китептер үчүн редактор катары да С.Нааматов К.Тыныстановдун эмгектери менен жакшы тааныш болгондугу талашсыз. К.Тыныстанов ошол учурдагы кыргыз тилин изилдеген эң көрүнүктүү окумуштуу болсо, С.Нааматов кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча алгачкы адис болгон.

К.Тыныстанов мектеп үчүн «Эне тил», «Кыргыз тилинин грамматикасы», «Кыргыз тилинин морфологиясы», «Кыргыз тилинин синтаксиси»⁵ ж.б. окуу китептерин жазып, тил илиминде кептөгөн изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Ал эми С.Нааматов болсо «Тунгуч» окуу китебин, «Сабатсыздык жоюлсун» (човдор үчүн алиппе), «Чала сабаттуулар үчүн окуу китеби», «Тилибиздин методикасы», «Анык политехникалашкан мектептер үчүн күрөшүү», «Балдар алиппесин окутуу методу», «Башталгыч мектептер үчүн кыргыз тилинин метод көрсөтүүсү»⁶ ж.б. эмгектерди жараткан. Жогорудагы эмгектери көрсөтүп тургандай С.Нааматов К.Тыныстановдун жөн гана талапкери болбостон аны менен бир катар эле кыргыз тил илимине чоң салым кошкон адам болгон.

Дагы бир дал келген фактылар - экөөнүн тең камалышы 1937-жылга туура келсе, алардын эмгектерине болгон куугунтуктоолор да бир эле учурда, 1935-жылга туура келет. - БКП (б) БКнын Орто Азия бюросунун комиссиясы тарабынан 1935-жылы 27-февралда К.Тыныстановго: «К.Тыныстанов эки жүздүү жана буржуазиялык улутчул»⁷ деген айыптар тагылса, ушул эле жылы 17-февралда Эл Агартуу Комиссарынын буйругу менен С.Нааматов кызматынан алынган, Ал буйруктун 3 параграфында «Окуу башкармалыгынын методисти жолдош Нааматов окуу китептерине жат идеологияларды жайылткан чоочун элемент»⁸ катары айыпталынат. 17-мартта Эл агартуу комиссарынын № 90 буйругу менен С.Нааматовдун бир катар окуу китептери, алиппелери окуудан алынып салынат. 1935-жылы К.Тыныстанов доо арыз менен партияга мүчөлүгүн калыбына келтирген, ал эми С.Нааматов 1935-жылдан 1937-жылга чейин, Пединститутта мугалим болуп иштеген. Ал жерде иштеп жүргөндө студенттерге кыргыз тилин окутуунун методикасы жөнүндө лекция окуган. Дагы бир жагдай, бул учурларда экөө тең бир пединститутта иштешкен.

1937-жылы 1-августтагы КП БКнын бюросунда К.Тыныстановдун басылып чыккан бардык чыгармаларын пайдалануудан алып таштоого чечим чыгарылган. К.Тыныстановдун үстүнөн куугунтук күч алып, анын талапкерлерине да ар кандай айыптар

тагыла баштаган. Ага удаа эле башкалар сыяктуу С.Нааматов да кызматтан алынып, үйүндө болгон китеп, кагаздары НКВДнын кызматкерлери тарабынан жок кылынып, 26-сентябрда камакка алынган.

К.Тыныстанов латын алфавитине өтүү боюнча биринчи демилге көтөргөн ишмер болгон. Ал жаңы алфавитке өтүү табигый жол менен кыргыз адабиятын жана маданиятын өнүктүрүүгө жол ачаарын айткан. Анын сунушу колдоого ээ болуп, кыргыз эли латын алфавитине өткөн. С.Нааматов жаңы кабыл алынган алфавит менен замандын талабына ылайык окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен балдар жана чоңдор үчүн алиппе, окуу жана методикалык китептерди, методикалык каттарды жазган. Эгер К.Тыныстановду Ата Мекендик фонологиянын баштоочуларынын бири катары эсептешсе⁹, С.Нааматовдун кыргыз тилин окутуунун методикасы илимине негиз салуучу агартуучу-педагог катары бааланышы адилеттүү берилген баа. Алардын илимий изилдөөлөрүндө новаторлук изденүүлөрдү табууга болот. Экөө тең кыргыз тилин изилдөөдө жаңы методдорду киргизүүгө умтулушкан. К.Тыныстановдун изилдөөдөгү методдоруна Е.Д.Лолнванов ошол кезде мындай баа берген: «Жолдош Тыныстановдун изилдөөчүлүк иши сөзсүз көңүл бурууга татыктуу, анткени анда ал соңку жылдарда гана ...батыш-европалык лингвисттер тарабынан иштелип чыга баштаган морфология проблемасына (башкача айтканда тилдин фонологиялык жана морфологиялык системаларынын катнаштарын жана өз ара себептүү көз карандылыктарын изилдөөчү илим) толук өз алдынча мамиле жасаган»¹⁰. Ал эми С.Нааматов өз эмгектеринде биринчи жолу «бүтүн сөз» жана «сүйлөм» методун колдонуп, аны алиппе окуу китептеринде практикалаган. «Бүтүн сөз методу «амержа методу» деп аталган»¹¹.

С.Нааматов тарабынан түзүлгөн алиппе жана окуу китептери саны жагынан гана көп болбостон өз учурунда илимий жана методикалык жагынан талапка ылайык жазылган окуу китептеринен болуп эсептелинген. Ал ошол учурда кыргыз тилин окутууга байланыштуу методикалык адабияттарды алгачкылардан болуп жазган жана кыргыз тили боюнча окуу програмаларын түзүү ишине да активдүү катышкан¹². С.Нааматов өзүнүн кыска өмүрүндө көптөгөн эмгектерди жасап кетүүгө үлгүргөн, ал эмгектер бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жогото элек. Анын эмгектери мындан ары да толук изилденүүсү зарыл. С.Нааматовду К.Тыныстанов, Э.Арабаев, А.Шабданов, Х.Карасаев сыяктуу эле кыргыз тилинин өнүүгүсүнө негиз салган окумуштуулардын бири катары кароого болот. Анын эмгектери жаиа өмүрү тарыхта татыктуу бааланышы учурдун талабы.

Адабияттар:

1. А.Акаев. Кыргыз мамлекетүүлүгү жана «Манас» элдик эпосу.-Б.,2002.
2. Аргументы и факты - 1989. № 5.
3. А.Осмонкулов. «Кыргызстандагы Эл агартуу ишинин жана эне тилинин окутуунун тарыхынан». - 1974.
4. Микоян А. «Аскетизм» вождя. Размышления о некоторых сюжетах из жизни Сталина. - Огонек, 1989. № 15.
5. Макаров Е. Помнить о прошлом ради будущего. ~ «Вечерний Фрунзе», 1988.